

Tilburg University

Belijdenis en katholiciteit

Sarot, M.

Publication date:
2013

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Sarot, M. (2013). *Belijdenis en katholiciteit*. Prisma Print.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Belijdenis en katholiciteit

Fundamenteel-theologische kanttekeningen
bij een voortgaand gesprek

Marcel Sarot

Rede

in verkorte vorm uitgesproken bij de openbare aanvaarding van het ambt van
hoogleraar in de Fundamentele Theologie aan de Universiteit van Tilburg op
26 april 2013 door Marcel Sarot

Belijdenis en katholiciteit

Fundamenteel-theologische kanttekeningen bij een voortgaand gesprek

© Marcel Sarot

ISBN: 978-94-6167-143-1

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier.

Inleiding

Excellenties,

Mijnheer de Rector Magnificus,

Zeer gewaardeerde aanwezigen,

Katholiciteit in de actuele discussie¹

Het gebruik van de term ‘katholiek’ blijft kerkelijke kringen in Nederland van tijd tot tijd bezighouden. In december 2012 en januari 2013 was er in protestants Nederland een klein relletje, toen bekend werd dat de Pauselijke Raad voor Sociale Communicatie bij de organisatie die rechten op internetdomeinen verleent, ICANN,² de internetextensie .catholic had aangevraagd. In zijn aanvraag legt de Raad uit dat de bedoeling is dat ordes, congregaties, bisdommen, organisaties e.d. binnen de Rooms-Katholieke Kerk via dit domein op herkenbare wijze de katholieke leer, boodschap en waarden kunnen uitdragen. Daarom zal bij toekenning van de claim het gebruik van de extensie voorbehouden zijn aan instellingen en organisaties die de autoriteit van de Heilige Stoel erkennen;³ de extensie gaat daarmee *de facto* als een soort *imprimatur* voor websites fungeren. Als deze aanvraag wordt toegekend, zal het Vaticaan kunnen bepalen wie deze extensie al dan niet mag gebruiken. Aangezien de extensie tot nu toe niet in gebruik is, betekent dit niet dat bestaande gebruikers de extensie kwijtraken, maar wel dat niet iedereen die deze extensie zal willen gebruiken, hem ook zal mogen gebruiken.

¹ Terwijl ik deze tekst aan het schrijven was, maar nadat ik de titel al had opgegeven voor op de uitnodigingskaarten, ontdekte ik dat Gijsbert van den Brink dezelfde titel eerder al gebruikte in zijn ‘Belijdenis en katholiciteit: De lange lijn van de leer,’ in: J. Kronenburg & R. de Reuver (red.), *Wij zijn ook katholiek: Over protestantse katholiciteit* (Heerenveen: Protestantse Pers, 2007), 99–112. Moge deze onbewuste zinspelende opgevat worden als een teken van verbondenheid *in Christo*, ook waar onze opvattingen – zoals die over katholiciteit – verschillen.

² Dit is een afkorting van the Internet Corporation for Assigned Names and Numbers.

³ Ik citeer hier uit de aanvraag van dit TLD (top level domain) ‘New gTLD Application Submitted to ICANN by: Pontificium Consilium de Communicationibus Socialibus (PCCS) (Pontifical Council for Social Communication). String: catholic. Originally Posted: 13 June 2012. Application ID: 1-1311-76497,’ zoals te vinden op gepubliceerd op http://forumkatholiciteit.nl/1-1311-76497_CATHOLIC.html (bezocht 19 februari 2012). Ik ben er niet in geslaagd, deze aanvraag op de website van het Vaticaan terug te vinden; wel staat dezelfde aanvraag op de website van ICANN.

Emeritus predikant Dr Hans Kronenburg, een van de initiatiefnemers van het Oecumenisch Forum voor Katholiciteit,⁴ zegt hierover in het Reformatorisch Dagblad het volgende:

Ik kan hier niet anders dan er een bewuste of onbewuste digitale machts-greep in zien. Het is weer het oude liedje: een kerk die slechts één tak vormt van de ene heilige katholieke en apostolische kerk, namelijk de rooms-katholieke, eigent zich iets toe wat toekomt aan de kerk van Christus in haar geheel, zoals die beleden wordt in de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel (381). Anders gezegd: het predicaat katholiek – de eigenschap van de kerk die haar betrokkenheid op het geheel, op alle gelovigen van alle tijden en alle plaatsen benoemt – wordt door het Vaticaan zonder blikken of blozen geïnterpreteerd als rooms-katholiek.

Hij voegt hier een oproep aan toe om bezwaar te maken tegen ‘deze digitale machtsgreep van het Vaticaan.’⁵ Het Forum maakt het de bezwaarde gemakkelijk en geeft op zijn website een uitvoerige instructie hoe je bij de ICANN bezwaar kan maken tegen de aanvraag van het Vaticaan.⁶

Ook van meer officiële protestantse zijde werd geprotesteerd. Dr Arjan Plaisier, scriba van de Generale Synode van de Protestantse kerk in Nederland, liet in een column op de website van de PKN die in veel kranten werd geciteerd en besproken weten:

Echt katholiek is alleen Jezus Christus. Hij is degene in wie het universele heil ligt. Het lichaam van Jezus Christus is het echte katholieke lichaam. Dat lichaam is namelijk verbonden met Jezus Christus en is daarom universeel. ‘In Christus is noch west noch oost, in Hem noch zuid noch noord’. En zo belijden we met de apostolische geloofsbelijdenis: Ik geloof in de ... heilige katholieke kerk, de gemeenschap der heiligen. Helaas is dit lichaam verscheurd. De Rooms-Katholieke kerk is niet de hele kerk. De binding aan de bisschop van Rome is niet hét kenmerk van de katholiciteit van de kerk.

⁴ Zie over dit Forum <http://forumkatholiciteit.nl/>.

⁵ RD 7 januari 2013, http://www.refdag.nl/opinie/voorkom_roomse_claim_op_webextensie_catholic_1_704704 (bezoekt 19 februari 2012).

⁶ <http://forumkatholiciteit.nl/hoe-maak-ik-bezwaar/#.USP5jx1c3Xg> (bezoekt 19 februari 2012).

Dat is historisch niet vol te houden. [...] Het gaat [...] niet aan dat één kerk exclusief ‘katholiek’ opeist.⁷

Men hoeft geen diepgaande theologische studie te hebben verricht om zich een eerste oordeel te kunnen vormen over deze discussie. Hoe kwalijk is het, dat de Rooms-katholieke Kerk zichzelf zonder nadere kwalificatie ‘katholiek’ noemt, terwijl ook anderen – Oud-Katholieken⁸ bijvoorbeeld, maar ook sommige protestanten – zichzelf ‘katholiek’ willen noemen? Als het al kwalijk is, dan wordt dat in ieder geval niet algemeen onderkend. Het is namelijk onder protestanten in de Nederland heel gebruikelijk om hetzelfde te doen. Ik geef twee voorbeelden. Ik heb mijn eerste onderwijs genoten op christelijke basisscholen. Met ‘christelijk’ werd hier protestants-christelijk bedoeld, maar die kwalificatie werd er niet aan toe gevoegd. Zo kan het gebeuren dat de Van Dale⁹ als betekenis van ‘christelijke school’ geeft ‘bijzondere school op protestants-christelijke grondslag.’ De invloed van deze naamgeving gaat zover, dat een leraar op één van deze scholen ons eens heeft uitgelegd dat een katholiek geen christen was, maar ‘Rooms.’ Een tweede voorbeeld: de naam van de Protestantse kerk in Nederland zelf: daar vindt men geen andere kwalificatie dan het ‘in Nederland.’ Alsof er in Nederland geen andere protestanten zijn! En als men naar het logo van de PKN kijkt, wordt het nog problematischer: daar staan naast een beeldmerk (dat een zon, duif en kruis ineen voorstelt) de woorden ‘Protestantse Kerk’ zonder nadere kwalificatie. Nu kan men natuurlijk denken: het verschil tussen deze twee voorbeelden en het gebruik dat de Rooms-Katholieke Kerk van .catholic wil gaan maken, is dat men hier anderen niet *verbiedt* om gebruik te maken van de epitheta ‘christelijk’ en ‘protestant.’¹⁰ Nog afgezien van het feit dat de Rooms-Katholieke Kerk andere

⁷ <http://www.pkn.nl/actueel/Nieuws/nieuwsoverzicht/Paginas/Wie-is-katholiek.aspx> (bezoekt 22 februari 2013).

⁸ Vgl. Peter-Ben Smit, ‘The Old Catholic Understanding of Catholicity,’ in: Marsha L. Dutton & Emily K. Stucky (eds.), *Globalization and Catholicity: Ecumenical Conversations on God’s Abundance and the People’s Need*, Beiheft zu IKZ 100 (2010), 90–93; Joris Vercammen, *Oud- en nieuw-katholiek: De spirituele zoektocht van die andere katholieken* (Nijmegen: Valkhof Pers, 2011); Marcel Sarot, ‘Oud-katholieken, nieuwe katholiciteit?: Notities over jodendom, missie en katholiciteit bij een boek van mgr. Joris Vercammen,’ *Perspectief: Digitaal Oecumenisch Theologisch Tijdschrift*, 4/14 (2011), 25-30.

⁹ *Groot woordenboek der Nederlandse taal* 13de uitgave 1999. Volgens dezelfde Van Dale betekent ‘de christelijke partijen’ ‘de politieke partijen van de orthodoxe protestanten,’ ‘de Christelijken’ ‘de gelovigen, (beperk.) de orthodoxe protestanten.’

¹⁰ Dit argument werd mij aangereikt door Dr Willem Jan de Wit van het Evangelical Theological Seminary in Cairo op Facebook op 14 januari 2013; vgl. ook zijn weblog: <http://wjdwn.nl/2013/01/09/katholiek-evangelisch-orthodox/>.

kerken niet verbiedt om zich katholiek te noemen en slechts het gebruik van een nieuwe domeinnaam exclusief voor zichzelf reserveert, maak ik me geen illusies over wat er zou gebeuren wanneer een willekeurige andere kerk zich plotseling ‘Protestantse Kerk’ zou gaan noemen: dat zou uitdraaien op een rechtszaak. Dat gebeurde indertijd ook toen de Nederlands Hervormden die niet meegingen in de PKN de naam ‘Nederlands Hervormd,’ die door de Protestantse Kerk niet langer zou worden gebruikt, wilden behouden door zich ‘Hersteld Nederlands Hervormde Kerk’ te noemen.¹¹ Ik concludeer dat de verontwaardiging over de aanvraag van de Pauselijke Raad voor Sociale Communicatie een selectieve verontwaardiging is: bij aanduidingen als christelijk, ‘protestant’ en ‘hervormd’ spelen soortgelijke problemen als bij de aanduiding ‘katholiek,’ en de mensen die zich boos maken over de Rooms-Katholieke aanvraag van de extensie .catholic, maken zich daar minder druk over.

Tenslotte nog dit: zou de discussie niet gemakkelijk op te lossen zijn wanneer de Pauselijke Raad voor Sociale Communicatie zou inzetten op de extensie .RomanCatholic? Dat lijkt een mooie oplossing, hoewel dergelijke lange extensies verre van praktisch zijn. Doch ook op theoretische gronden zou dat geen goede oplossing zijn: het zou de 26 Oosters-Katholieke Kerken, die niet Rooms-Katholiek maar wel met Rome geünieerd zijn, buitensluiten.¹² Er is, kortom, geen eenvoudige oplossing voor het probleem van de keuze van een webextensie: aan elke oplossing kleven nadelen, en de Rooms-Katholieke Kerk zal de oplossing met de minste nadelen moeten kiezen.

Ik heb echter lang genoeg onder protestanten gewerkt om te beseffen dat zij met het voorgaande niet tevreden zullen zijn en misschien zelfs wel niet tevreden *kunnen* zijn. Laat ik de belangrijkste reden formuleren waarom dat het geval is. Zowel Dr Kronenburg als Dr Plaisier beroepen zich op de geloofsbelijdenis: dat wij (in) een katholieke kerk geloven, staat zowel in de Apostolische Geloofsbelijdenis als in de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel.

¹¹ Voor meer details in deze gecompliceerde zaak, zie uitspraak LJN: AX1570, Voorzieningenrechter Rechtbank Arnhem, 138095, 15-05-2006 op www.rechtspraak.nl en vgl. het Eindverslag van de Commissie van Bijzondere Zorg met betrekking tot de Hervormde Gemeenten, [http://www.pkn.nl/Lists/PKN-Bibliotheek/Eindverslag%20Commissie%20van%20Bijzondere%20Zorg%20\(AZ%2011-09\).pdf](http://www.pkn.nl/Lists/PKN-Bibliotheek/Eindverslag%20Commissie%20van%20Bijzondere%20Zorg%20(AZ%2011-09).pdf) (bezoekt 22 februari 2013).

¹² Zie de bijdrage van Dr. Henk Schoot aan de bovengenoemde discussie op Facebook, 15 januari 2013.

Protestanten onderschrijven die belijdenis evenzeer als Rooms-Katholieken dat doen; zij geloven ook (in) een katholieke kerk. Doch zij geloven uiteraard niet dat die katholieke kerk alleen te vinden is in de Rooms-Katholieke Kerk, en zij hebben er dus moeite mee wanneer de Rooms-Katholieke Kerk zich de ‘Katholieke Kerk’ zonder meer noemt. Hiermee is duidelijk, dat het verschil in zienswijze dat schuilgaat achter de protestantse kritiek op de wijze waarop de Rooms-Katholieke Kerk omgaat met de term ‘katholiek’ uiteindelijk teruggaat op alternatieve interpretaties van de geloofsbelijdenis. Het is op dit niveau dat ik deze vragen nu verder zal bespreken. Daartoe zal ik het oecumenisch gesprek nu eerst achter mij laten, en beginnen met een eigen, in de Rooms-Katholieke theologie gewortelde, uitleg van wat het geloof aan de katholiciteit van de kerk in de geloofsbelijdenis te betekenen heeft.

Hiermee sluit ik niet alleen aan bij een thema dat vanuit de publieke discussie actueel is, maar ook bij een thema dat recent door de Internationale Theologische Commissie aan de orde is gesteld, toen deze de criteria voor katholieke theologie situeerde binnen het kader van de vier *nota ecclesiae*: de eenheid, heiligheid, apostoliciteit en vooral ook katholiciteit van de kerk.¹³

¹³ Internationale Theologische Commissie, *Theologie vandaag: Perspectieven, principes en criteria* (2011) 2, 31, 77 (http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_doc_20111129_theologia-oggi_nl.html).

Credo ... ecclesiam catholicam

Zowel de Apostolische Geloofsbelijdenis als de Geloofbelijdenis van Nicea-Constantinopel spreken over de katholieke kerk. Het is interessant om te zien *waar* zij dat doen. Beide belijdenissen zijn immers trinitarisch gestructureerd: zij belijden achtereenvolgens het geloof in de Vader, in de Zoon en in de Heilige Geest. Bij de Vader wordt beleden dat Hij hemel en aarde heeft geschapen, bij de Zoon dat Hij het laatste oordeel zal voltrekken. Zo worden ook bij de Geest Zijn werken genoemd: ‘de heilige katholieke kerk, de gemeenschap van de heiligen, de vergeving van de zonden, de verrijzenis van het lichaam en het eeuwig leven.’ De katholieke kerk komt in de geloofsbelijdenis dus ter sprake als een werk van de Geest; ik heb dat in de volgende weergave van het Apostolicum zowel middels de typografie als middels de interpunctie aangegeven:

Ik geloof

In God,
de almachtige Vader,
Schepper van hemel en aarde.

En in Jezus Christus,
Zijn enige Zoon, onze Heer,
die ontvangen is van de heilige Geest,
geboren uit de maagd Maria,
die geleden heeft onder Pontius Pilatus,
is gekruisigd, gestorven en begraven,
die nedergedaald is ter helle,
de derde dag verrezen uit de doden,
die opgestegen is ten hemel,
zit aan de rechterhand van God,
de almachtige Vader;
vandaar zal hij komen oordelen de levenden en de doden.

Ik geloof in de heilige Geest:
de heilige katholieke kerk,
de gemeenschap van de heiligen,
de vergeving van de zonden,
de verrijzenis van het lichaam
en het eeuwig leven.

Amen

Over de kerk wordt dus, met een bekende boektitel van Jürgen Moltmann, gesproken ‘in het krachtveld van de Geest.’¹⁴ Dit heeft enkele consequenties. Ten eerste: het geloof in de kerk heeft niet dezelfde status als het geloof in de Vader, de Zoon en de Geest. Zowel protestantse als Rooms-Katholieke theologen, en zowel de Catechismus van Trente als de nieuwe Catechismus van de Katholieke Kerk, brengen dit tot uitdrukking door het geloof in de kerk te articuleren als *Credo ecclesiam* of *Ik geloof de heilige, algemene christelijke kerk*, met weglating van het voorzetsel ‘in.’¹⁵ Het is dan ‘ik geloof *in* God’ en ‘ik geloof de kerk.’ Aangezien dat in het Nederlands een andere, onbedoelde, betekenis heeft, heb ik in bovenstaande weergave van het Apostolicum gekozen voor accentuering van de het verschillende niveau waarop wij in de Geest en in de kerk geloven middels typografie en interpunctie. En ten tweede: wanneer dat maar enigszins mogelijk is, zullen wij de *nota ecclesiae* die in de geloofsbelijdenis voorkomen, moeten bespreken als vruchten van de Geest.

¹⁴ Jürgen Moltmann, *Kirche in der Kraft des Geistes: Ein Beitrag zur Messianischen Ekklesiologie* (München: Kaiser, 1975). Nederlandse vertaling: Jürgen Moltmann, *Kerk in het krachtveld van de geest: Bouwstenen voor een messiaanse ekklesiologie* (Baarn: Ambo, 1976).

¹⁵ Zie bijv. de *Catechismus ex decreto Tridentini* (Regensburg 1896), P.I c.10, qu.XXII en CKK 750; Ton van Eijk, *Teken van Aanwezigheid: Een katholieke ecclesiologie in oecumenisch perspectief* (Zoetermeer: Meinema, 2000), 114; A.A. van Ruler, *Ik geloof: De twaalf artikelen van het geloof* (Nijkerk: Callenbach, 1972), 130; H. Witte, ‘Credo ecclesiam: De kerk als voorwerp van geloven,’ *Communio* 35 (2010), 404–416, i.h.b. 407. De oorspronkelijke Griekse tekst van de belijdenis van Nicea-Constantinopel, zoals die te vinden is in J.N.D. Kelly, *Early Christian Creeds* (Harlow: Longman: 1972), 297–298, heeft wel ‘ik geloof *in* een heilige, katholieke en apostolische kerk.’ Zie ook T. Herbert Bindley & F.W. Green, *The Oecumenical Documents of the Faith* (Londen: Methuen, 1950), 73: ‘It is remarkable that some Latin versions [...] have ignored εἰς, and read “et unam sanctam,” etc., without any Greek authority.’

Ik wil nu heel kort iets zeggen over de twee termen ‘heilig’ en ‘kerk,’ voordat ik overga tot een uitgebreidere bespreking van ‘katholiek.’ Het feit dat ik mij concentreer op deze twee begrippen, en niet inga op eenheid en apostoliciteit, betekent dat ik mij *de facto* concentreer op het Apostolicum, niet op de langere Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Deze focus op de kortere van deze beide belijdenissen heeft twee praktische voordelen (ik werk aan een commentaar op het Apostolicum, en beknoptheid is een voordeel in het kader van deze rede) en twee principiële voordelen: in de kern is het Apostolicum ouder dan de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel en zij blijft dichter bij het Nieuwe Testament.¹⁶

Het Griekse woord voor Kerk, ἐκκλησία, is de term die door de vertalers van de Septuagint (de Griekse vertaling van het Oude Testament) werd gebruikt om het Hebreeuwse *qahal* mee te vertalen. Dan gaat het grote vergaderingen van mensen, bijvoorbeeld de grote schare, waarmee koning Salomo feest vierde na de inwijding van de tempel (1 Kon. 8:65), of de samenkomst of vergadering van de Israëlieten, toen zij de tien geboden ontvingen (Deut. 9:10). Het is in het Oude Testament geen liturgische of cultische term. De toepassing op de bijeenkomst waarbij de tien geboden werden ontvangen, kreeg in de loop van de tijd echter een cultische bijklank. Zo bijvoorbeeld in Handelingen 7:38, waar Stefanus verhaalt van het geven van de tien geboden. Ook hij gebruikt de term *ekklesia*, en hij geeft Mozes een haast priesterlijke functie, die van middelaar tussen (de engel van) God en de *ekklesia*, die levenbrengende woorden voor de *ekklesia* ontving. In het Evangelie naar Matteüs gebruikt Jezus de term in Matteüs 16:18 en 18:17.¹⁷

¹⁶ In de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel, zo zou je kunnen zeggen, wordt de agenda – noodgedwongen – te veel bepaald door de ketterijen die bestreden moesten worden. Heel instructief zijn in dit verband de *Preken over de geloofsbelijdenis* van Thomas van Aquino. Hoewel Thomas preekt over het Apostolicum, vermeldt hij steeds de ‘toevoegingen’ van de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel met daarbij de ketterijen waartegen de toevoegingen waren gericht. In het Apostolicum wordt de agenda minder bepaald door ‘ketteren’ die weerlegd moeten worden en meer door de vroegste christenen zelf, die aangaven wat een mens moest geloven om christen te zijn. Als korte samenvatting van het christelijk geloof is het Apostolicum, dat bijna woordelijk overeenkomt met het vroegkerkelijke *symbolum Romanum*, daarom onovertroffen. Zie W.F. Dankbaar, ‘Geschiedenis van de Apostolische Geloofsbelijdenis,’ *Rondom het Woord* 14/3 (juli 1972), 229–242; Kelly, *Early Christian Creeds*; Liuwe Westra, ‘The Apostles’ Creed: Origin, History, and Some Early Commentaries,’ diss. KTHU 2002; Joseph Ratzinger, *De kern van ons geloof* (Tielt: Lannoo, 1970), 51–56; Thomas van Aquino, *Preken over de Geloofsbelijdenis: Over de Geloofsartikelen en de Sacramenten* vertaald door Jörgen Vijgen, Eric Luijten, Harm Goris, Henk Schoot en Jacco Verburgt (Almere: Parthenon, 2013).

¹⁷ Bindley & Green, *Oecumenical Documents*, 73; L. Coenen, ‘Church,’ in: Colin Brown (ed.), *The New International Dictionary of New Testament Theology* (revd. Ed. Exeter: Paternoster Press, 1980), I 291–307; F.J.A. Hort, *The Christian Ecclesia* (Londen: Macmillan, 1914), Ch. 1.

De belijdenis dat de Kerk *heilig* is, roept veel weerstand op. Al vóór de seksueel misbruik affaires kon je onder rooms-katholieken nog wel eens het grapje horen, dat het beste Godsbewijs is, dat ondanks de Kerk het geloof na twintig eeuwen nog steeds niet is uitgestorven. ‘Heilig’ is niet het eerste woord, dat in een neutrale buitenstaander op zou komen wanneer je hem zou vragen een objectieve beschrijving van de Kerk te geven – of dat nu de Rooms-Katholieke Kerk is, of enige andere. Volgens Van Ruler ligt dat voor de hand: ‘Het hart van de zaak is, dat de kerk de plaats is, waar Christus met zondaren wil samenwonen. Daarom moet men niet teveel verwachten van de kerk en de christenen.’¹⁸

Hoe dit ook zij, de weerstand tegen de karakterisering van de kerk als heilig is van alle tijden. Dat kunnen wij bijvoorbeeld zien aan de geschiedenis van de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Reeds het derde Concilie van Toledo (589) laat het woord ‘heilig’ weg en alle late manuscripten van de definitie van Chalcedon doen hetzelfde. Het Anglicaanse *Book of Common Prayer* volgt deze traditie, vermoedelijk onder de invloed van Cranmer.¹⁹

Toch is de traditie om de kerk heilig te noemen, héél oud.²⁰ Zowel Paulus als Lucas spreken over christenen in het algemeen (en dus niet over een select groepje vromen) als over heiligen (Hand. 9:32, Ef.1:1; vgl. Jud. 1:3). Het Griekse woord ἅγιος dat wij met ‘heilig’ vertalen betekent dan ook niet op de eerste plaats ‘vroom’ of ‘geestelijk volmaakt,’ maar heeft een cultische betekenis: ‘gereserveerd voor God en zijn heilige dienst.’ In die zin werd Jeruzalem wel de heilige stad genoemd, een tempel een heilige plaats. Het is ook in die zin dat christenen heilig zijn en de Kerk heilig is: zij zijn bestemd voor Gods heilige dienst, zowel in de kerk (de liturgie) als in de wereld (de diakonie). Dit geldt heel in het bijzonder voor de gaven die de kerk mag doorgeven aan de gelovigen:²¹ doop, eucharistie en de andere sacramenten. In dit verband is het veelbetekenend dat de volgende zinsnede uit het Apostolicum, die wij

tegenwoordig vertalen als gemeenschap der heiligen, ook vertaald kan worden als gemeenschap van het heilige (lett.: de heilige zaken, d.w.z. de sacramenten).²²

Cultische reinheid is echter niets wanneer de Kerk niet goed voldoet aan de *opdracht* om (en dat is de tweede betekenis van ‘heilig’) zuiver en zonder zonde (vgl. Ef.1:4, 2 Tim.1:9) te zijn. Die opdracht hoeft de kerk niet geheel op eigen kracht te vervullen: Christus heeft de kerk liefgehad en zich voor haar prijsgegeven om haar te reinigen, haar te reinigen met (doop)water en woorden (van verkondiging) (Ef.5:25–26).²³ Wanneer wij de heiligheid van de kerk belijden, constateren wij dus een feit (aan Gods dienstwerk toegewijd) en belijden wij een opdracht (geroepen tot volmaaktheid), maar ontkennen wij niet de huidige onvolmaaktheid en zelfs zondigheid van de kerk.²⁴

²² Het Grieks leest hier ἁγίων κοινωνία, het Latijn *communio sanctorum*. De in de hoofdstekst genoemde vertaling volgt wanneer men *sanctorum* leest als genitief van *sancta* i.p.v. *sancti*. Dat is niet gezocht; in de vroege kerk werd het vaak zo gelezen, en het is niet onwaarschijnlijk dat dit oorspronkelijk bedoeld is. De aanwezigheid van de frase *communio sanctorum* laat zich dan verklaren als een parafaserende uitleg van de frase ‘heilige katholieke kerk,’ die toen men niet langer beseftte dat deze niet tot de tekst zelf behoorde, in de tekst is opgenomen. Vóór deze lezing pleit ook dat in de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel op de plaats van de *communio sanctorum* de *unus baptisma*, een verwijzing naar het sacrament van de doop, staat. De klassieke argumentatie voor de lezing *sancta* is die van Werner Elert, *Abendmahl und Kirchengemeinschaft in der alten Kirche hauptsächlich des Ostens* (Berlin: Lutherisches Verlagshaus, 1974), 166–181. Hij wordt gevolgd door Van Eijk, *Teken van aanwezigheid*, 193–194; *De geloofsbelijdenis van de kerk: Katholieke Katechismus voor volwassenen* (Turhout: Brepols, 1986), 304; CKK 960; Ratzinger, *Kern*, 281–282. Van de alternatieve interpretatie (gemeenschap van de heiligen) is lang gedacht dat deze voor het eerst in de vijfde eeuw te vinden was bij bisschop Faustus, leider van de kerk in Gallië. Hij interpreteert de clausule ‘de gemeenschap der heiligen’ als gericht tegen de volgelingen van Vigilantius, die de heiligenverering afwezen. De toevoeging werd dan vaak gezien als daterend uit vijfde-eeuws Gallië, uit de kringen rond Faustus, en gericht tegen Vigilantius en zijn volgelingen. Zo nog Markus Vinzent, *Der Ursprung des Apostolikums im Urteil der kritischen Forschung* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2006), 185–186. Inmiddels is duidelijk dat deze frase al te vinden is bij Niceta van Remesiana, *De symbolo* (rond 375). Deze was niet afkomstig uit Gallië, maar uit wat nu Servië heet, en legt *sanctorum* uit als een genitief van *sancti*. De hypothese dat de toevoeging tegen Vigilantius is gericht, is daarmee niet meer houdbaar. Toch houdt Kelly, *Early Christian Creeds*, 388–397 vast aan de betekenis ‘gemeenschap der heiligen,’ omdat dit van de vijfde tot de achtste eeuw de standaarduitleg was.

²³ Vgl. John Paul Heil, *Ephesians: Empowerment to Walk in Love for the Unity of All in Christ* (Atlanta: SBL, 2007), 246.

²⁴ Ratzinger, *Kern*, 286; vgl. J.F. Lescrauwaet, *De wereld is niet alleen: De katholieke geloofsbelijdenis* (Averbode: Abdij Averbode, 1977), 98 en Ferdinand de Grijns, *Onze Heer: Onderzoekingen in het katholieke geloof over Jezus Christus* (Nijmegen: Valkhof, 2010), 16–20.

¹⁸ Van Ruler, *Ik geloof*, 132.

¹⁹ Bindley & Green, *Oecumenical Documents*, 74.

²⁰ Voor het nu volgende, zie Van Eijk, *Teken van aanwezigheid*, 195–209.

²¹ Vgl. H. Witte, ‘Sacramentaliteit als kwaliteit van vieren en kerk-zijn,’ in: J. Staps (red.), *God in ons midden: Over sacramentaliteit: verslag van een liturgische studiedag* (Breda: Bisdóm van Breda, 2008), 6–20.

Van de kerk die op deze manier heilig is, wordt vervolgens gezegd dat zij katholiek is.²⁵ Wat wordt in dit verband bedoeld met ‘katholiek’? Het Griekse καθολικός wordt vertaald met ‘algemeen, het geheel betreffend.’ Het is een samenvoeging van κατά (dat betekent ‘vanaf,’ en het woordenboek zegt er dan bij: ter aanduiding van een beweging van boven naar beneden) en το ὅλον (het geheel). Met ‘katholiek’ wordt derhalve een geheel aangeduid dat een organische samenhang heeft (zoals bijvoorbeeld een dier, of een organisme: die bestaan uit vele verschillende ‘onderdelen’ die alleen in een bepaalde samenhang dít geheel vormen), en niet een geheel dat wordt verkregen door willekeurig op te tellen of samen te voegen (zoals de stapel stenen op een pallet, of het zand in een zandbak). Voor dat laatste heeft het Grieks een ander woord: πᾶς.²⁶ Wij kunnen de term ‘katholiek’ het beste uitleggen door te zeggen dat deze uitgebreidheid en samenhang in één woord aanduidt. Wanneer wij het hebben over de katholieke kerk hebben wij het over de wereldwijde kerk, niet over een plaatselijke parochie of gemeente. Dat is de uitgebreidheid. Maar die wereldwijde kerk is niet slechts de optelsom van plaatselijke parochies en gemeentes. In de term ‘katholiek’ is altijd ook datgene meebedacht wat al deze plaatselijke kerken samenbindt en -houdt. Over wat dat samenbindende element is, verschillen de meningen. Het gezamenlijk houden van Gods geboden, het gezamenlijk leven vanuit Gods sacramenten, het leven vanuit de ene waarheid, de onderlinge gemeenschap tussen de plaatselijke kerken, de organisatiestructuur rond een bisschop of rond de Paus worden alle genoemd in dit verband.

Als wij het eerste Pinksteren mogen zien als hét moment van de geboorte van de kerk, dan is de kerk vanaf haar eerste moment katholiek in de zojuist genoemde zin van het woord. Enerzijds horen alle aanwezigen – en dat zijn mensen uit de hele toenmalige bewoonde wereld – de apostelen spreken in hun eigen taal (Hand. 2:6–11). Daarmee is, voorafgaand aan elke missie-activiteit van de apostelen, de principiële wereldomvattendheid van de kerk gegeven. En die universaliteit wordt hier niet als een menselijk streven, maar als een betekenisvol geschenk van God neergezet. Anderzijds wordt er nog iets bij gezegd, iets dat op het eerste gezicht in het niet valt bij het wonder dat ieder de apostelen in de

²⁵ Hoewel katholiciteit al in de tweede eeuw als kenmerk van de kerk wordt genoemd, vindt men katholiciteit pas vanaf de vierde eeuw in (voorlopers van) de apostolische geloofsbelijdenis. Zie bijv. J.N.D. Kelly, ‘Apostolisches Glaubensbekenntnis,’ *LThK* 1, 700–702, 702; *Early Christian Creeds*, 385–386..

²⁶ Knut Wenzel, ‘Katholisch,’ in: *LThK* 3 Bd.5, 1345–1346.

eigen taal hoort spreken: ‘wij allen horen hen in onze eigen taal spreken *over Gods grote daden*’ (Hand. 2:11). Ook hier niet alleen uitgebreidheid, maar tevens een samenbindend element: de kerk wordt bijeengehouden door Gods grote daden. Dát is wat katholiciteit betekent, van het begin van de kerk af aan.²⁷

Willen wij nog helderder krijgen wat ‘katholiek’ in het Apostolicum betekent, dan is vooral van belang dat wij ons afvragen wat in de belijdenis van de katholiciteit van de kerk afgewezen wordt.²⁸

(1) Afgewezen wordt de gedachte dat ook een kerkgemeenschap die zich richt op een bepaalde regio zonder de gemeenschap met de wereldwijde kerk te bewaren, katholiek kan zijn. Cyrillus van Jeruzalem zei in de vierde eeuw in zijn uitleg van de geloofsbelijdenis al: ‘De kerk wordt katholiek genoemd omdat zij over de hele wereld verspreid is, van het ene eind van de aarde tot het andere.’ (*Katechetische lezingen* XVIII 23). Elke vorm van scheuring of schisma wordt afgewezen. Zo ook Augustinus, die in zijn *Brief* XCIII in verband met de strijd tegen de Donatisten stelt dat de kerk katholiek is omdat zij een gemeenschap is die alle volkeren omvat (23).

(2) Afgewezen wordt ook de gedachte dat het mogelijk is om je te plaatsen buiten de organisatorische structuren van de kerk en toch katholiek te zijn. Reeds Ignatius van Antiochië (†110) hanteert in zijn *Brief aan de Smyrnaeërs* (VIII) dit criterium, wanneer hij schrijft dat waar de bisschop verschijnt, de gemeente is, evenals waar Christus Jezus is, de katholieke kerk is. Daarna vindt men het gedurende vele eeuwen steeds weer, bijvoorbeeld bij Augustinus, die zegt dat één van de dingen die hem in de katholieke kerk houdt, de opeenvolging van priesters van Petrus tot op de huidige bisschop is.²⁹

²⁷ Kurt Koch, *Die Kirche Gottes: Gemeinschaft im Geheimnis des Glaubens* (Augsburg: Sankt Ulrich Verlag), 20; vgl. CKK 830–831. Ook Jaroslav Pelikan, *Acts* (London: SCM, 2006), 52, schrijft over de katholiciteit van de kerk n.a.v. Hand. 2. De term καθολικός komt in het Nieuwe Testament niet voor; één keer vinden we το καθόλου (Hand. 4:18), en dan niet in toepassing op de kerk.

²⁸ Vgl. Voor het nu volgende ook J. Robert Wright, ‘“Catholicity” in the Early Church and in the Developing Roman Empire,’ in: Marsha L. Dutton & Emily K. Stucky (eds.), *Globalization and Catholicity: Ecumenical Conversations on God’s Abundance and the People’s Need*, *Beiheft zu IKZ* 100 (2010), 75–89; Avery Dulles, *The Catholicity of the Church* (Oxford: Clarendon: 1985), 13–29; H.P.J. Witte, ‘Orthodoxie en katholiciteit,’ in: *Orthodoxie en belevend geloven: Symposium ter ere van het gouden priesterjubiläum van Ton Baeten, O. Praem., emeritus-abt van de Norbertijner Abdij te Heeswijk-Dinther* (Tilburg: Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, 2006), 25–49; Lawrence Cunningham, *An Introduction to Catholicism* (Cambridge: CUP, 2009), 1–22.

²⁹ Augustinus, *Contra epistolam Manichaei quam vocant fundamenti* IV 5.

(3) En tenslotte wordt de gedachte afgewezen dat het mogelijk is, katholiek te zijn zonder vast te houden aan de rechte leer en het rechte leven. De kerk is katholiek door vast te houden aan de hele waarheid.³⁰ De beroemdste formulering van dit principe stamt van Vincent van Lérins, die in de eerste helft van de vijfde eeuw stelde dat de katholieke kerk ‘moet vasthouden aan wat altijd, overal en door iedereen geloofd is, want dat is waarlijk en in de meest strikte zin katholiek.’³¹

³⁰ Cyrillus van Jeruzalem, *Katechetische lezingen* XVIII 23; Augustinus, *Brief XCIII* 23; vgl. H.P.J. Witte, ‘Orthodoxie en katholiciteit.’

³¹ Vincent van Lérins, *Commonitorium* II 6; vgl. ook de vert. bij Wright, “Catholicity,” 82–83. Wright, “Catholicity,” 86–87, wijst erop dat de opvatting van Vincent bijzonder belangrijk is voor de Oud-Katholieken, omdat deze direct in het eerste hoofdstuk van de *Utrechtse verklaring* van 1889 (het oprichtingsdocument van de Unie van Utrecht van Oud-Katholieke Kerken; <http://www.ntkr.nl/art.php?id=601>), met instemming wordt geciteerd.

Katholiek als naam

Bij Augustinus speelt echter ook iets anders mee. In dezelfde Brief XCIII noemt hij bijvoorbeeld een geschrift met de naam *Aanklacht tegen de katholieke kerk* dat door Donatisten bij de keizer werd ingediend (13).³² ‘Katholiek’ functioneert daar als eigennaam, en dat doet het ook in de wijze waarop Augustinus zelf de katholieke kerk tegenover de Donatistische kerk zet (bijv. 16). Hier wordt het bijvoeglijk naamwoord ‘katholiek’ niet meer gebruikt vanwege zijn betekenis, maar als eigennaam. Eerder al (ca. 347) gebruikt Cyrillus van Jeruzalem ‘katholiek’ als een eigennaam wanneer hij stelt dat als je in een vreemde plaats bent, je niet moet vragen waar de kerk is, want ook sekten noemen zichzelf kerk, maar waar de *katholieke* kerk is, want ‘katholiek’ is de *naam* van de ware kerk (XVIII 26). En toen keizer Theodosius in 380 het christendom tot staatsgodsdienst maakte, zei hij in zijn edict expliciet dat zij die het geloof in de drieëne God beleden in gemeenschap met Paus Damasus en bisschop Petrus van Alexandrië, zich mochten tooien met de naam ‘katholieke christenen’ (*christianorum catholicorum nomen*).³³ Maar de bekendste uitspraak waarin ‘katholiek’ als naam fungeert is wel die van Pacianus van Barcelona: : ‘Christen is mijn naam, katholiek mijn bijnaam’³⁴ (rond 370).

Theologen zijn met het verschijnen van een descriptieve term die als eigennaam gaat fungeren bekend, want met het woordje ‘God’ is iets soortgelijks aan de hand. Nelson Pike heeft in een zeer verhelderende analyse van het Godsbegrip laten zien

...that ‘God’ is a special kind of descriptive expression, *viz.*, [...] a ‘title-phrase’. Grammatically, title phrases are descriptive expressions that often do the work of proper names and that often appear in linguistic environments similar to those associated with proper names.³⁵

³² Vgl. Augustinus, *Contra epistolam Manichaei* IV 5.

³³ *Codex Theodosianus* XVI 1.2 (<http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber16.htm>, bezocht 4 maart 2013). Merk op dat hoewel ‘katholiek’ hier als naam fungeert, twee van de drie bovengenoemde criteria (organisatie en orthodoxie) hier expliciet worden gehanteerd.

³⁴ ‘Christianus mihi nomen est, Catholicus vero cognomen.’ *Epistola* I 4 (Migne PL 13, 1055).

³⁵ Nelson Pike, *God and Timelessness* (Londen: Routledge & Kegan Paul, 1970), 29; vgl. Pike, ‘Omnipotence and God’s Ability to Sin,’ in: Paul Helm (ed.), *Divine Commands and Morality* (Oxford 1981), 67–82, i.h.b. 67–68; Luco J. van den Brom, *God alomtegenwoordig* (Kampen: Kok, 1982), 11–16; Vincent Brümmer, *Wijsgerige begripsanalyse: Een inleiding voor theologen en andere belangstellenden* (Kampen: Kok, 1975), 278–280; Marcel Sarot, *God, Possibility and Corporeality* (Kampen: Kok Pharos, 1992), 17.

Vanuit een oogpunt van begripsmatige helderheid is het niet wenselijk dat een en dezelfde term zowel als eigennaam wordt gebruikt als descriptief. Maar in het geval van het woordje God, zegt Pike onder verwijzing naar Pater Norris Clarke, is het onvermijdelijk. Soms gebruiken wij deze term als eigennaam, bijvoorbeeld wanneer wij zeggen ‘God sprak tot Mozes,’ en op andere momenten gebruiken wij hem als descriptieve term, bijvoorbeeld wanneer wij zeggen dat JHWH God is. Dit feitelijke gebruik van deze term door de eeuwen heen in onze Westerse cultuur maakt dat beide manieren om het woordje ‘God’ te gebruiken onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, en dat het om praktische redenen niet langer mogelijk is om beide vormen van gebruik radicaal van elkaar te scheiden.³⁶ Ik denk dat hetzelfde geldt voor de term ‘katholiek’: het is – net als de term ‘God’ – een descriptieve term, maar vanaf tenminste de vierde eeuw tot op de dag van vandaag heeft deze descriptieve term ook als eigennaam gefungeerd. De ambiguïteit die de term ‘katholiek’ zelfs in de geloofsbelijdenis al vroeg kreeg, blijkt mijns inziens ook uit het feit dat καθολικός reeds in de oudste Latijnse vertalingen feitelijk niet vertaald maar getranscribeerd werd. Een verdere aanwijzing is, dat in verschillende vroege commentaren op het Apostolicum het woord ‘katholiek’ niet wordt uitgelegd, wat er ook op wijst dat het toen al als eigennaam werd begrepen.³⁷ Na al die eeuwen maken wij dat niet meer ongedaan. Wij kunnen hier niet langer scheiden, wij kunnen slechts onderscheiden, en dat laatste zullen wij steeds zo nauwkeurig mogelijk moeten doen. Laten wij dat na, dan dragen wij *volens nolens* bij aan de conceptuele verwarring die er toch al is.

³⁶ Pike, *God and Timelessness*, 32–33, onder verwijzing naar Father Norris Clarke, ‘On Professors Ziff, Niebuhr, and Tillich,’ in: S. Hook (ed.), *Religious Experience and Truth* (NY: NY UP, 1961), 224–225.

³⁷ Zo bijvoorbeeld Nicetas van Remesiana, *De symbolo* 10, uitgegeven A.E. Burn in: *Niceta of Remesiana: His Life and Works* (Cambridge: CUP, 1905), 38–54, i.h.b. 48–49; Burn dateert dit geschrift rond 375 (lxx).

Eerste terugkoppeling naar de protestantse kritiek op het Rooms-Katholiek gebruik van de term ‘katholiek’

Hier onderbreek ik mijn uitleg van de betekenis van de term ‘katholiek’ in de geloofsbelijdenis voor een korte eerste terugkoppeling naar de protestantse kritiek op het Rooms-Katholiek gebruik van de term ‘katholiek.’ Na mijn eerste, pragmatische antwoord op deze kritiek, heb ik nu een tweede, meer principiële antwoord gevonden. Ik citeerde boven twee critici: Dr. Plaisier, de scriba van de Protestantse Kerk in Nederland: ‘Het gaat [...] niet aan dat één kerk exclusief “katholiek” opeist.’ En Dr. Kronenburg: ‘Het predicaat katholiek – de eigenschap van de kerk die haar betrokkenheid op het geheel, op alle gelovigen van alle tijden en alle plaatsen benoemt – wordt door het Vaticaan zonder blikken of blozen geïnterpreteerd als rooms-katholiek.’ Plaisier en Kronenburg redeneren alsof ‘katholiek’ een gewoon bijvoeglijk naamwoord is, of zoals Kronenburg zegt, een predikaat. Doch dat is niet het geval, hebben wij zojuist gezien. ‘Katholiek’ is weliswaar een descriptieve term, maar soms treedt deze descriptieve term als eigennaam op. En omdat dit al meer dan 1600 jaar het geval is, is dit gebruik niet zo gemakkelijk uit te roeien. Nu ligt het voor de hand dat als een Pauselijke Raad een domeinnaam aanvraagt, het de aangevraagde naam ook bedoelt als eigennaam en niet als descriptief predikaat. De aanvraag zelf is hierover ondubbelzinnig:

The term ‘Catholic’ is universally and consistently used to designate the Universal Church, which is led by the Pope as the Supreme Pontiff, and the affiliated institutions and adherents of this Church. In its own teachings, the Catholic Church uses the term ‘Catholic’ as a clear identifier; for example, the definitive presentation and explanation of the Church’s beliefs is called ‘The Catechism of the Catholic Church.’ The term ‘Catholic’ has been used in this manner for centuries, the first example of this being found in the Letter of Ignatius of Antioch in c.110 A.D. - and recurs frequently from that time on.³⁸

Dit citaat maakt overduidelijk dat de Pauselijke Raad voor Sociale Communicatie in zijn aanvraag de term ‘katholiek’ als een eigennaam gebruikt, ‘a clear identifier.’ De kritiek van Kronenburg en Plaisier gaat er daarentegen vanuit dat de Pauselijke Raad de term ‘katholiek’ als descriptieve term gebruikt.

³⁸ ‘New gTLD Application,’ 20 (d).

Opmerkelijk is in dit verband dat ook binnen het protestantisme de lezing van ‘katholiek’ als eigenaam geenszins onbekend is. Dit is één van de redenen geweest om in een aantal protestantse vertalingen het woord ‘katholiek’ te vermijden, zoals Luther dat deed met zijn ‘eine heilige christliche Kirche’ en de Heidelbergse Catechismus eveneens, die *Credo sanctam Ecclesiam catholicam* vertaalde met ‘Ik geloof een heilige, algemeene, Christelijke Kerk.’³⁹ Deze vertaling heeft vervolgens veel invloed gehad op latere protestantse edities van het *Apostolicum*, die eveneens de term ‘katholiek’ meden.⁴⁰ Juist het feit dat de term ‘katholiek’ op deze wijze ontbrak in de tekst van het *Apostolicum* zoals dat in protestantse kerken werd gebeden, heeft er vervolgens toe geleid dat ‘katholiek’ in protestantse kring steeds minder als descriptieve term, steeds meer als eigenaam is gaan fungeren.⁴¹ G.C. van Niftrik verwoordde het ooit als volgt: ‘Protestanten hebben altijd enige moeite met de gedachte, dat de werkelijke kerk de *katholieke* Kerk zou zijn. Het gaat hier om een historisch zwaar belast begrip. Men denkt daarbij onwillekeurig aan de Róóms-Katholieke Kerk.’⁴²

Hoewel derhalve de gedachte dat de term ‘katholiek’ veelal als eigenaam fungeert, geenszins wezensvreemd is aan het protestantisme, gaan Kronenburg en Plaisier hieraan voorbij, beoordelen de aanvraag van de Pauselijke raad alsof hierin ‘katholiek’ als louter descriptieve term wordt gehanteerd, en schuiven op

³⁹ Zie J.N. Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandsche belijdenisgeschriften: Vergelijkende teksten* (Amsterdam: Uitgeversmaatschappij Holland, 1940), 158–159. Merk de invoeging van *credo* voor *sanctam Ecclesiam catholicam* op. Bakhuizen van den Brink heeft er op gewezen dat de vertaling van ‘katholieke’ met ‘christelijke’ middeleeuwse wortels heeft: Zie J.N. Bakhuizen van den Brink, ‘Credo sanctam ecclesiam catholicam,’ *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 42 (1958), 149–226. Vgl. ook Hans Kronenburg, ‘Protestantse identiteit en katholieke horizon: Over het katholiek gehalte van de Protestantse Kerk in Nederland,’ in: Kronenburg & De Reuver (red.), *Wij zijn ook katholiek*, 13–38, i.h.b. 20–21. De door Kronenburg gesignaleerde spanning in de *Notitie over de naamgeving* van de PKN verdwijnt op het moment dat men beseft dat in deze notitie ‘katholiek’ soms als descriptieve term, soms als eigenaam fungeert.

⁴⁰ J.N. Bakhuizen van den Brink, *De belijdenisgeschriften van de Nederlandse Hervormde Kerk* (’s Gravenhage: Boekencentrum: 2de, herziene uitgave 1966), 3 heeft al ‘heilige katholieke kerk.’ Maar vergelijk bijvoorbeeld de vertaling van het *Apostolicum* van de Wisconsin Evangelical Lutheran Synod: ‘I believe in the Holy Spirit, the holy Christian Church’ (<http://www.wels.net/what-we-believe/statements-beliefs/apostles-creed>, bezocht 5 maart 2013).

⁴¹ In het Duits is dit overigens sterker het geval dan in het Nederlands: daar staat ‘katholisch’ tegenover ‘evangelisch.’

⁴² G.C. van Niftrik, *De belijdenis aller eeuwen: Korte verklaring van de Apostolische Geloofsbelijdenis* (Franeker: Wever, 1949), 181. Vgl. Henk van den Belt, ‘De katholieciteit van de kerk als kwaliteit van het christendom: De visies van Herman Bavinck en Hendrikus Berkhof,’ *Theologia Reformata* 54/3 (2011), 434–447 op internet toegankelijk via www.digibron.nl, i.h.b. de hoofdtekst tussen nootnummers 2 en 3.

die basis de claims in de aanvraag terzijde. Dit is een duidelijk voorbeeld van miscommunicatie: Kronenburg en Plaisier lezen de tekst anders dan deze is geschreven. Hierdoor reconstrueren zij ook de intenties van de tekst verkeerd, en lezen zij deze alsof hij een bepaalde interpretatie van het descriptieve gebruik van de term ‘katholiek’ in de geloofsbelijdenis impliceert. Die interpretatie, die de term ‘katholiek’ exclusief van toepassing verklaart op de Rooms-Katholieke Kerk, wijzen zij vervolgens verontwaardigd af.

Laat ik er voor het moment van uitgaan dat ik er in ben geslaagd te laten zien dat de kritiek op de aanvraag van de Pauselijke Raad gebaseerd is op een misverstand. Dan zou ik me kunnen voorstellen dat de hoorders die *prima facie* sympathiek tegenover deze kritiek stonden, er nog steeds niet van overtuigd zijn dat deze geheel onterecht is. Zij kunnen nu immers betogen, dat de Rooms-Katholieke Kerk zelf aanleiding heeft gegeven tot het misverstand, doordat zij tot op de dag van vandaag het predikaat ‘katholiek’ zo uitlegt, dat het alleen op haarzelf betrekking heeft. Maar zou men niet veeleer, met een document van de Wereldbond van Gereformeerde Kerken uit 1961 het volgende moeten zeggen?

De kerk is katholiek omdat Jezus Christus niet alleen het Hoofd van de kerk, maar ook de Heer der wereld is en omdat het evangelie bestemd is voor alle volken. Als lichaam van Christus [...] is de kerk katholiek, voorzover zij in haar prediking en in haar leven getuigenis aflegt van Christus. [...] Katholiciteit komt altijd tot uitdrukking in een grote verscheidenheid van vormen. [...] Katholiciteit kan niet bestaan uit bepaalde kenmerken van een denominatie, zoals het episcopaat. Iedere kerk loopt het gevaar haar katholieciteit, waaraan zij slechts door het geloof kan deelhebben, te vervalsen door haar zelf in regie te nemen, in plaats van te erkennen dat haar katholieciteit aan de Heer toebehoort. Dat gebeurt wanneer de distantie tussen de kerk en haar Heer wordt uitgewist. Wanneer katholieciteit op deze wijze een empirisch-constateerbare eigenschap van de kerk wordt, dreigt zij te verworden tot een sekte, hoe groot of hoe klein ze ook is.⁴³ (33–35)

⁴³ Department of Theology of the World Alliance of Reformed and Presbyterian Churches, ‘Seven Theses on the Meaning of Catholicity,’ *Bulletin of the Department of Theology of the World Presbyterian Alliance and the World Alliance of Reformed Churches* 2 (1961), 11–12; Ned. vert. in: Kronenburg & De Reuver (red.), *Wij zijn ook katholiek*, 33–33, cit. 33–35. Één van mijn leermeesters, prof.dr. A.J. Bronkhorst, behoorde tot de opstellers van dit document.

De protestante vraag waarvoor ik mij als Rooms-Katholiek dan zie gesteld – en waarvoor ik mij de afgelopen jaren, al dan niet publiek, bij verschillende gelegenheden gesteld heb gezien – is deze: gaan de veelvuldige misverstanden rond het begrip ‘katholiciteit’ niet terug op een verkeerd verstaan van dit begrip door de Rooms-Katholieke Kerk zelf? Tot nu toe heb ik gesproken over katholiciteit in het licht van het Apostolicum zoals dat moet zijn gelezen in de vroege kerk. Nu moet ik de relatieve veiligheid van discussies uit een ver verleden verlaten, en mij buigen over hedendaagse opvattingen van katholiciteit in het licht van het Apostolicum.

Nadere verheldering van de Rooms-Katholieke opvatting van katholiciteit in gesprek met protestantse opvattingen

Wij hebben gezien hoe ‘katholiek’ soms als eigenaam kan fungeren van de Rooms-Katholieke Kerk. Maar wij hebben ook gezien dat dat niet het oorspronkelijke gebruik van ‘katholiek’ is: oorspronkelijk duidde katholiek drie dingen aan: (1) universeel, (2) met een specifieke organisatiestructuur, waarin de bisschoppen en in het bijzonder de bisschop van Rome een centrale plaats innemen, (3) vasthoudend aan de rechte leer en het rechte leven. Bij kerkscheuringen lijkt het erop, dat scherp onderscheiden werd tussen de katholieke kerk en afgescheiden kerken. Tegelijk is duidelijk dat de betekenis van ‘katholiek’ niet in steen gebeiteld was: er werden al vroeg verschillende klemtonen gelegd.

Het zou interessant zijn, te onderzoeken op welke wijze rond het Oosters Schisma van 1054 met katholiciteit werd omgegaan; die verleiding weersta ik hier. In de Nederlandse context hebben wij vooral met de kerkscheuring ten tijde van de Reformatie te maken. De nieuwe kerken waren meest landskerken, of in ieder geval hadden zij een beperkte geografische verspreiding. Tegelijkertijd hielden zij vast aan de belijdenis van de katholiciteit van de kerk, ook al gebruikten zij, zoals wij boven zagen, soms liever andere termen. Het was onvermijdelijk, dat zij in hun uitleg van katholiciteit nieuwe accenten zetten; als de traditionele opvatting van universaliteit een belangrijk element was gebleven in hun denken over katholiciteit, hadden zij de geloofsbelijdenis moeten opvatten als kritisch over hun eigen aard. Protestantse kerken en theologen zijn met deze spanning op heel verschillende manieren omgegaan. Ik geef één voorbeeld uit vele. Prof. dr. A.A. van Ruler, een van de meeste gezaghebbende na-oorlogse protestantse theologen, en tot aan zijn overlijden werkzaam aan de Rijksuniversiteit Utrecht, vanwaar ik zelf ook afkomstig ben, geeft als eerste betekenis van katholiek:

De meest eenvoudige betekenis ligt hierin, dat in de kerk de verschillen tussen de mensen geen wezenlijke en doorslaggevende rol spelen. Er zijn heel wat van dergelijke verschillen. Zo bijvoorbeeld het verschil in leeftijd, het verschil in geslacht, het verschil in stand of in ontwikkeling, het verschil van natie of van ras. Door al deze verschillen schrijdt de kerk in haar katholiciteit heen. Zij omvat mensen van alle leeftijden, van beide geslachten, van alle klassen in sociaal en intellectueel opzicht, van alle volkeren en rassen.⁴⁴

Dat is algemeenheid in een andere zin dan universaliteit – universaliteit die bij Van Ruler overigens niet ongenoemd blijft, maar niet langer de kern is. Maar *nieuw* is het niet; Van Ruler kan teruggrijpen op uitleggingen van katholiciteit van ver voor de Reformatie. Zo schreef Thomas van Aquino al: ‘De kerk is ten tweede katholiek wat betreft toestand van mensen, want niemand wordt uitgesloten, heer noch slaaf, man noch vrouw.’⁴⁵ *Nieuw* is slechts de klemtoon; nieuw is slechts dat dit het eerste en belangrijkste is dat wordt genoemd.

De meest gangbare manier om de katholiciteit van de kerk opnieuw te denken is echter die van Calvijn. Calvijn handhaaft de claim dat de kerk katholiek in de zin van universeel is, maar past deze nog slechts toe op de *onzichtbare* kerk. In de Catechismus van Genève verwoordt hij dit als volgt: ‘Wat is de algemene of katholieke kerk?’ ‘Dat zijn de gelovigen, die God tot het eeuwige leven heeft bestemd’ (vrg. 93). Bij vraag 100 maakt Calvijn vervolgens expliciet het onderscheid tussen de zichtbare kerk en de onzichtbare, die bestaat uit ‘de gemeenschap van hen, die God heeft verkoren om hen te behouden.’⁴⁶ Deze laatste kan men niet zien, maar slechts geloven. Calvijn identificeert de katholieke kerk van het Apostolicum dus niet met één van de bestaande geïnstitutionaliseerde kerken. Wel doet hij op deze manier recht aan het aspect van de uitgebreidheid dat in de betekenis van ‘katholiek’ zit: ook bij hem is de katholieke kerk over de wereld verspreid. In plaats van orthodoxie en orthopraxis komt nu Gods uitverkiezing, een zo mogelijk nóg lastiger toepasbaar criterium. Maar de grootste afwijking ten opzichte van de traditie zit wel hierin, dat bij Calvijn de katholieke kerk niet langer zichtbaar en aanwijsbaar is. Deze is slechts te geloven. In feite zegt het Apostolicum in deze interpretatie *niets* meer over de zichtbare kerken

⁴⁴ Van Ruler, *Ik geloof*, 137.

⁴⁵ Thomas van Aquino, *Preken over de geloofsbelijdenis*, 93. Ook bij Cyrillus van Jeruzalem, *Katechetische lezingen* XVIII 23 vindt men al formuleringen die deze richting uit wijzen.

⁴⁶ Zie ook Calvijn, *Institutie* IV 1,7.

(het is denkbaar dat er kerken zijn zonder één uitverkorene), maar alleen iets over God en de mensheid: God heeft sommigen uit de mensheid uitverkoren tot heil.

Dat deze opvatting van katholiciteit grote aantrekkingskracht heeft, begrijp ik. Ik begrijp het vanuit het perspectief van de Reformatie: het is een manier van denken over katholiciteit die aansluit bij de traditie, op zijn minst in deze zin dat zij creatief gebruik maakt van Augustinus' leer van de twee rijken in *De Stad Gods*.⁴⁷ Zij blijft ook dicht bij het klassieke begrip van katholiciteit als uitgebreidheid of universaliteit, zonder de regionale en nationale kerken die zich na de Reformatie vormden, uit te sluiten of zelfs maar tweederangs te verklaren.⁴⁸ Maar ik begrijp het ook als Rooms-Katholiek: er waren, zoals wij hebben gezien, altijd al veel aspecten aan katholiciteit. Deze nieuwe opvatting past daar, zo zou ik denken, naadloos bij. Een Rooms-Katholiek heeft weinig reden om nee te zeggen tegen deze opvatting van katholiciteit. In *deze* zin, net zoals in de zin die we zojuist bij Van Ruler zagen, kunnen Rooms-Katholiek en protestant gezamenlijk de katholiciteit van de kerk belijden.

Op dit punt aangekomen zou ik opnieuw kort willen recapitulieren. Ik heb onderscheiden tussen het gebruik van 'katholiek' als naam en als descriptieve term. Als naam is 'katholiek,' wanneer er geen nadere kwalificaties worden gebruikt, uitsluitend van toepassing op de Rooms-Katholieke Kerk. Als descriptieve term heeft 'katholiek' vele betekenissen; in sommige van die betekenissen, zo zagen wij zojuist, is 'katholiek' binnen kerken uit de Reformatie evenzeer toepasbaar als binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

⁴⁷ Johannes van Oort, 'Augustinus' geschrift "De stad van God" (De ciuitate Dei): Een introductie tot de belangrijkste themata,' *HTS Theologische Studies/Theological Studies* 67/1 (2011), Art. #1017; Amy Plantinga Pauw, 'Practical Ecclesiology in John Calvin and Jonathan Edwards,' in: Gerard Mannion & Eddy van der Borgh (eds.), *John Calvin's Ecclesiology: Ecumenical Perspectives* (London: T&T Clark, 2011), 107–124, esp. 111.

⁴⁸ Een alternatief dat men bij latere calvinisten als Bavinck en Berkhof aantreft, is dat zij katholiciteit interpreteren als een eschatologisch begrip: 'Bavinck en Berkhof lijken van de nood van de verdeeldheid – of dat nu de verdeeldheid van de protestantse kerken is of die van de wereldwijde oecumene – een deugd te maken door de katholiciteit naar de horizon van het eschaton te verschuiven.' Van den Belt, 'Katholiciteit van de kerk,' hoofdstuk tussen voetnoot 75 en 76. Vgl. Herman Bavinck, *De katholiciteit van christendom en kerk* (Kampen: G.Ph. Zalsman, 1888) en H. Berkhof, *De katholiciteit der kerk* (Nijkerk: Callenbach, 1962).

Er zijn echter ook betekenissen van 'katholiek' die zich niet probleemloos laten overdragen van een Rooms-Katholieke naar een protestante context. Doch daar moet ik dan direct bij zeggen dat dezelfde betekenissen eveneens niet zonder problemen kunnen worden overgedragen van de tweede eeuw naar de eenentwintigste. Dit geldt bijvoorbeeld voor het criterium van de organisatiestructuur. Wij hebben gezien hoe Ignatius van Antiochië (†110) en velen na hem de organisatiestructuur van de kerk rond de bisschop van centraal belang vinden voor de katholiciteit van de kerk. Rooms-Katholieken zien hier veelal een duidelijke aanwijzing in dat de organisatie van de kerk rond bisschoppen zoals de Rooms-Katholieke Kerk die kent, een criterium voor katholiciteit is, terwijl protestanten dit zullen ontkennen. Ik zal hier niet ingaan op de technische details van deze discussie, bijvoorbeeld op de vraag of de tekst van de brief van Ignatius, waarnaar ik zojuist verwees, op dit punt wel helemaal goed bewaard is. Daar is discussie over mogelijk, omdat wij slechts beschikken over relatief late handschriften.⁴⁹ Die discussie levert echter niet zo heel veel op, omdat duidelijk is dat wij die episcopale (bisschoppelijke) kerkstructuur kort na Ignatius in veel andere teksten vinden. Ik wil er ook geen twijfel over laten bestaan, dat katholiciteit wat mij betreft om een episcopale organisatiestructuur vraagt. Maar tegelijkertijd wil ik wel toegeven wij de organisatorische structuren van de vroege kerk – inclusief de vormgeving van het episcopaat – niet zonder meer gelijk kunnen stellen met de huidige structuur van de Rooms-Katholieke Kerk. Wat het Nieuwe Testament betreft zijn de gegevens niet eenduidig en zijn de geleerden verdeeld.⁵⁰ In de vroege kerk was de bisschop veel meer de plaatselijke pastor. Augustinus was in zijn tijd een van de 700 bisschoppen in de Noord-Afrikaanse kerk. Elk stadje had zijn eigen bisschop, die leider was van de plaatselijke, eucharistie-vierende gemeenschap. In de loop van de tijd kregen bisschoppen steeds meer gemeentes of parochies onder zich, kreeg hun opzichtersfunctie meer gestalte en kregen zij steeds grotere aantallen geestelijken onder zich.⁵¹

⁴⁹ Zie voor een overzicht van de discussie Friedhelm Winkelmann, 'Ignatios v. Antiochien,' in: *LThK*⁴ 5, 407–409, i.h.b. 407–408; Paul Foster, 'The Epistles of Ignatius of Antioch (Part 1),' *The Expository Times* 117/12 (2006), 487–495.

⁵⁰ Een goed, kort overzicht met literatuurverwijzingen vindt men bij Alfons Weiser, 'Bischof: I Neutestamentlich,' in: *LThK*³ 2, 481–482.

⁵¹ Koch, *Kirche Gottes*, 67–70; World Council of Churches, *Baptism, Eucharist and Ministry* (Faith & Order paper 111, Geneva 1982), section on Ministry III 19–21 plus commentary; Hermann J. Pottmeyer, 'Bischof: II Historisch-theologisch,' *LThK*³ 2, 482–486.

Duidelijk is derhalve, dat de ambtelijke structuur van de Rooms-Katholieke Kerk zoals wij die in onze tijd aantreffen, niet zonder meer dezelfde is als de ambtelijke structuur van de vroege kerk. Er heeft een historische ontwikkeling plaatsgevonden, waarvan wij Rooms-Katholieken geloven, dat deze niet buiten Gods leiding is omgegaan. Maar dit betekent dan wel, dat wanneer wij het Apostolicum lezen als teruggaand op de vroege kerk, in het Apostolicum de huidige vormgeving van het episcopaat – een vormgeving die in de vroege kerk nog niet bestond – nog niet tot het beledene hoort. Kortom, het Apostolicum impliceert mijns inziens wel dat er een episcopale structuur moet zijn, niet dat die precies zo moet worden vormgegeven als de Rooms-Katholieke Kerk nu doet. Hiermee zeg ik niets anders dan dat de vroegkerkelijke geloofsbelijdenissen geïnterpreteerd moeten worden en dat er dus ruimte is voor gesprek. Ik ben mij er daarbij van bewust dat er geen consensus is over hoever die ruimte voor gesprek reikt. Veel protestanten zullen vinden dat dit gesprek niet alleen zal moeten gaan over de vormgeving van het episcopaat, maar over het episcopaat überhaupt, maar tegelijkertijd wijst ook het Lima-rapport van de Wereldraad van Kerken in de richting van een episcopale kerkstructuur.⁵²

Er is nog een tweede betekenis van ‘katholiek’ die zich niet probleemloos laat overdragen van de tweede eeuw naar de eenentwintigste: ‘katholiek’ in de zin van ‘vasthoudend aan de orthodoxe leer.’ De vraag wat de ware (‘orthodoxe’) leer is, kunnen wij nu niet exact hetzelfde beantwoorden als de eerste christenen dat konden: er zijn allerhande ontwikkelingen geweest, die zijn vastgelegd in conciliedocumenten, geloofsbelijdenissen en andere documenten. In de vroege kerk zie je duidelijk, hoe de zeven oecumenische concilies de grenzen van de orthodoxie steeds helderder stellen. Na die tijd is dit proces echter niet gestopt. Probleem wordt dan, dat na het Grote Schisma (1054) en na de Reformatie (16de eeuw) in toenemende mate verschillende kerken ontstaan, die verschillende opvattingen hebben over de ware leer.⁵³ Hier kunnen wij uiteraard niet

⁵² Zie het Lima rapport *Baptism, Eucharist and Ministry*. In Nederland pleit voor de invoering van het bisschopsambt in de PKN: J. Kronenburg, *Episcopus oecumenicus: Bouwstenen voor een theologie van het bisschopsambt in een verenigde reformatorische kerk* (Zoetermeer: Meinema, 2003); Vgl. Van Eijk, *Teken van aanwezigheid*, 340–354. Overigens zijn er ook protestantse kerken die het bisschopsambt al kennen, en zijn in de protestantse kerken die geen bisschoppen hebben vaak wel elementen van het bisschopsambt behouden.

⁵³ Terecht merkt Van den Belt op, dat dit aspect van katholiciteit in de Reformatie meer nadruk krijgt: ‘De reformatoren [...] maakten de kwaliteit doorslaggevend voor de katholiciteit. De opposanten zeiden: “Jullie zijn ketters, omdat jullie niet katholiek zijn.” Zij antwoordden: “Wij zijn katholiek, omdat wij geen ketters zijn.”’ Van den Belt, ‘Katholiciteit van de kerk,’ hoofdstuk tussen notnummers 16 en 17.

eens een poging wagen, op alle verschilpunten in te gaan. Duidelijk is, dat het Apostolicum van christenen vraagt, te geloven *dat* er een ware leer is, te ontdekken *wat* die leer is en deze, na ontdekking, vervolgens ook hoog te houden. Een het-maakt-allemaal-niet-uit mentaliteit is niet in de geest van het Apostolicum.

Als ik nu opnieuw mag recapitulieren, hebben wij nu geconstateerd dat ‘katholiek’ wordt gebruikt als eigenaam en als descriptieve term. Wanneer we ‘katholiek’ als descriptieve term opvatten, zijn er aspecten van de betekenis van deze term die protestant en Rooms-Katholiek eendrachtig kunnen onderschrijven. Andere aspecten kunnen zij weliswaar samen onderschrijven, maar in de nadere interpretatie van deze aspecten gaan de wegen uit elkaar. Wanneer men het erover eens is dat orthodoxie behoort tot katholiciteit, betekent dat nog niet dat men het eens is over wat orthodox is; en zelfs wanneer men het erover eens is dat een episcopale kerkstructuur bij katholiciteit hoort, zal men het over de vormgeving van dat episcopaat niet bij voorbaat eens zijn. Hier is dus geen volledige overeenstemming mogelijk, maar wel vergaande overeenstemming. Ik zie eigenlijk niet in, waarom het *in principe* onmogelijk zou zijn, dat protestanten en Rooms-Katholieken op deze punten erkennen dat zij inzien, dat ook de ander op deze punten serieus werk maakt van katholiciteit.

Waarom zijn er dan toch altijd weer problemen met katholiciteit? Waarom hebben protestanten steeds weer het gevoel dat zij door de Rooms-Katholieke Kerk niet worden erkend in *hun* katholiciteit? Dat heeft, denk ik, te maken met twee nauw verwante punten aangaande de Rooms-Katholieke interpretatie van katholiciteit. Het eerste is dat voor de Rooms-Katholieke Kerk katholiciteit eerst en vooral is verbonden met universaliteit of wereldomvattendheid. En het tweede is dat de Rooms-Katholieke Kerk vasthoudt aan de vroegchristelijke gedachte dat de katholieke kerk van de geloofsbelijdenis geen abstracte grootheid is, maar een concreet aanwijsbare kerk. En *als* je hieraan vasthoudt, dan ligt het toch wel heel erg voor de hand om in dit verband aan de Rooms-Katholieke Kerk te denken. Ik wil in dit verband een onverdachte bron aan het woord laten, de Lutheraanse oecumenicus Robert Jenson. Deze zei in een interview:

Q. What do you make of the recent conversions to the Roman Catholic Church of some prominent Protestant theologians, such as Reinhard Hütter, Bruce Marshall, Rusty Reno and Gerald Schlabach -- theologians you yourself have been in conversation with?

A. [...] I think one thing is common to all or most of them: they intend to inhabit the one, historically real church confessed by the creeds, and could no longer recognize this in their Protestant denominations. And indeed, if the church of the creeds does not, as the Second Vatican Council put it, 'subsist in' the Roman Catholic Church, it is hard to think where it could.⁵⁴

Met andere woorden: als je de woorden over de kerk in de geloofsbelijdenis leest als betrekking hebbend op een reëel bestaande historische grootheid, dan kom je al gauw bij de Rooms-Katholieke kerk uit. Maar de opvatting dat de Rooms-Katholieke Kerk de katholieke kerk uit de geloofsbelijdenis is, is voor diegenen die uit overtuiging protestant *blijven* onaanvaardbaar. Hier liggen de twee meest hardnekkige problemen rond het begrip katholiciteit. Ik zal in het slot van deze rede proberen, ze in hun samenhang tot klaarheid te brengen. Daarbij biedt de uitspraak van Robert Jenson een mooie ingang, want Jenson zegt niet dat de kerk van de belijdenissen de Rooms-Katholieke Kerk *is*, maar dat deze 'subsist in' de Rooms-Katholieke Kerk. Dit is een verwijzing naar de dogmatische constitutie *Lumen Gentium* 8 van het Tweede Vaticaanse Concilie, waar wordt gezegd dat de kerk waarvan wij in de geloofsbelijdenis belijden dat zij één, heilig, katholiek en apostolisch is, *zich bevindt in* (La *subsistit in*) de RK kerk.⁵⁵ De concilievaders kwalificeren hier de (in een voorontwerp van de vastgestelde tekst nog nadrukkelijk aanwezige) claim dat de RK kerk de katholieke kerk van de geloofsbelijdenis *is*. Zij preciseren het vagere 'is,' dat zou kunnen suggereren dat er buiten de RK kerk niets van de katholieke kerk te vinden is, omdat de Rooms-Katholieke Kerk en de katholieke kerk van het Apostolicum een restloze één op één relatie hebben. Zij doen dit door te claimen dat de katholieke kerk *zich bevindt in* de Rooms-Katholieke kerk. Dit betekent op de eerste plaats dat de concilievaders vasthouden aan de claim dat de katholieke kerk van de geloofsbelijdenis een *zichtbare* kerk is. Wanneer men wordt gevraagd waar zij zich

⁵⁴ Robert W. Jensen, 'An Interview with Robert Jenson,' *The Christian Century* (May 2, 2007), 31-35/000, <http://www.religion-online.org/showarticle.asp?title=3405>.

⁵⁵ De vertaling 'zich bevindt in' is genomen uit: Katholiek Archief, *Constituties en decreten van het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie* (Leusden: Stichting Ark, 1986), 58. Voor de diverse stadia in de wording van LG, die de betekenis van de definitieve tekst nog beter uit doen komen, zie Herwi Rikhof, *The Concept of Church: A Methodological Inquiry into the Use of Metaphors in Ecclesiology* (London: Sheed & Ward, 1981), 11-38; Edward Schillebeeckx, *Mensen als verhaal van God* (Baarn: Nelissen, 1989), 206-213.

bevindt, kan men een concreet antwoord geven: in de Rooms-Katholieke Kerk.⁵⁶

Doch het betekent tegelijkertijd ook, dat de concilievaders ruimte geven aan de gedachte dat er ook katholiciteit te vinden is *buiten* de Rooms-Katholieke Kerk.⁵⁷ Zij zeggen dat zelfs expliciet: 'buiten haar schoot' zijn 'meerdere bestanddelen van heiliging en waarheid te vinden [...] die, als de eigen gaven van de Kerk van Christus, naar de katholieke eenheid heen stuwen' (LG 8). In het voorgaande hebben wij deze gedachte van Vaticanum II concreet gemaakt en verder uitgewerkt door te laten zien hoe aspecten van katholiciteit aanwezig zijn in andere kerken dan de Rooms-Katholieke. Wij kunnen daar hier aan toevoegen dat dit ook geldt voor katholiciteit in de zin van universaliteit. In de afgelopen eeuw hebben de regionale kerken uit de Reformatie zich verenigd in diverse internationale verbanden, waaronder de Wereldraad van Kerken, de Wereldbond van Hervormde en Gereformeerde Kerken (WARC) en de Lutherse Wereldbond. Van deze instellingen zou men, met de woorden van Vaticanum II, kunnen zeggen dat zij in de richting van katholieke eenheid stuwen.⁵⁸

Tenslotte wil ik er hier graag op wijzen dat de concilievaders er ook op hebben gewezen, dat de katholiciteit van de Rooms-Katholieke Kerk niet onaangetaast is door de kerkelijke verdeeldheid: 'de verdeeldheid van de christenen' maakt het voor de 'Kerk [...] moeilijker de volheid van de katholiciteit in ieder opzicht van de werkelijkheid van het leven tot uitdrukking te brengen' (UR 4).⁵⁹

⁵⁶ In een recente verklaring van de Congregatie voor de Geloofsleer wordt nog eens expliciet onderstreept dat het *subsistit in* alleen van toepassing is op de RK Kerk, niet op andere kerken (*Ad Catholicam Profundius* 2), en dat het aloude 'is' (de RK kerk *is* de katholieke kerk) niet wordt opgegeven, maar wordt gepreciseerd (ACP 3).

⁵⁷ Schillebeeckx laat zien dat de uitdrukking *subsistit in* 'wordt gebruikt om juist de realiteit van kerkelijke bestanddelen in de andere christelijke kerken niet uit te vlakken'; Schillebeeckx, *Mensen als verhaal van God*, 210. Adelbert Denaux, lid van de ITC, heeft erop gewezen dat de ITC in haar document *Theologie vandaag* iets soortgelijks doet: 'Het is belangrijk om op te merken dat de ITC "katholieke theologie" niet in de eerste plaats begrijpt in confessionele zin. Ze wil niet de katholieke theologie begrijpen in onderscheid met bijv. de protestantse of orthodoxe theologie.' Zie Adelbert Denaux, 'Katholieke theologie vandaag: Een recent document van de Internationale Theologische Commissie,' lezing op de wetenschapsweek van de TST, Utrecht 15 maart 2013 (ongepubliceerd), 3.

⁵⁸ LG 8; vgl. *Unitatis redintegratio* 4.

⁵⁹ Vgl. Koch, *Kirche Gottes*, 268.

Besluit

Als ik het voorgaande kort door de bocht mag samenvatten, dan zou ik willen zeggen dat de Rooms-Katholieke Kerk enerzijds vasthoudt dat de katholieke kerk van de belijdenis te vinden is in de Rooms-Katholieke Kerk, maar anderzijds geen *monopolie*⁶⁰ op katholiciteit claimt. Haar positie lijkt – ik zeg het met enige aarzeling – eerder in de buurt te komen van de opvatting dat wij verschillende *gradaties van katholiciteit* aantreffen in verschillende kerken.⁶¹ Ik zeg dit met enige aarzeling, omdat dit natuurlijk niet is zoals het zou *moeten zijn*. Hier kan ik als Rooms-Katholiek theoloog volledig onderschrijven wat Dr Plaisier in zijn column zegt: ‘Jezus Christus [...] is degene in wie het universele heil ligt. Het lichaam van Jezus Christus is het echte katholieke lichaam. Dat lichaam is namelijk verbonden met Jezus Christus en is daarom universeel. ”In Christus is noch west noch oost, in Hem noch zuid noch noord.”’⁶² Om het met de Internationale Theologische Commissie te zeggen:

De katholiciteit van de Kerk is een afgeleide van Christus zelf, die de verlosser van de hele wereld en van heel de mensheid is (zie Ef. 1,3-10; 1Tim 2,3-6). De Kerk is daarom thuis in alle volken en culturen, en probeert ‘alles te verzamelen dat bijdraagt tot hun redding en heiliging’. Het feit dat er één Verlosser is laat zien dat katholiciteit en eenheid noodzakelijk met elkaar verbonden zijn.⁶³

Katholiciteit en *eenheid* zijn dus intrinsiek verbonden,⁶⁴ en wanneer ik spreek over gradaties van katholiciteit zeg ik iets dat wij eigenlijk zo snel mogelijk weer moeten vergeten. Het mag zich niet in ons geheugen vastzetten als een beschrijving van hoe het nu eenmaal is in de kerk. Elk spreken over katholiciteit dat niet tegelijk recht doet aan de eenheid van de Kerk, is een onvolmaakt spreken – een weerspiegeling van de gebrokenheid van ons huidig bestaan.

⁶⁰ Voor de term ‘monopolie’ in dit verband, zie Hans Kronenburg, ‘Protestantse identiteit en katholieke horizon: Over het katholieke gehalte van de Protestantse Kerk in Nederland,’ in: Kronenburg & De Reuver (red.), *Wij zijn ook katholiek*, 13–38, i.h.b. 29–30.

⁶¹ Vgl. ook nog UR 3, Johannes Paulus II, *Ut unum sint* 14, en de uitvoeriger argumentatie in: Marcel Sarot, ‘Degrees of Catholicity: Another Mark of Roman Arrogance?’, in: Pancratius C. Beentjes, *The Catholic Church and Modernity in Europe* (Münster: LIT Verlag, 2009), 165–174.

⁶² <http://www.pkn.nl/actueel/Nieuws/nieuwsoverzicht/Paginas/Wie-is-katholiek.aspx> (bezocht 22 februari 2013).

⁶³ ITC, *Theologie vandaag* 2; vgl. Dulles, *Catholicity of the Church*, 30–47, CKK 830.

⁶⁴ Het feit dat het telwoord *één* in het Apostolicum ontbreekt, doet hier niets aan af.

Doch hoe kunnen in het licht van de geloofsbelijdenis recht doen aan de eenheid van de kerk, wanneer er in de wereld om ons heen zo veel kerken zijn? Dat kunnen wij alleen, wanneer wij ons realiseren wat wij doen wanneer wij ons geloof belijden. Het bidden van de geloofsbelijdenis⁶⁵ is niet op de eerste plaats bedoeld als het opzeggen van een reeks claims die wij voor waar houden. De apostolische geloofsbelijdenis is van origine geen dogmatische, maar een liturgische tekst. Wie deze tekst bidden, zeggen niet slechts wat zij voor waar houden. Wie de belijdenis uitspreekt, belijdt haar vertrouwen in God en belooft, zich met geheel haar hart, ziel en verstand op God te richten. Het bidden van de geloofsbelijdenis lijkt meer op het doen van een trouwbelofte dan op het opsommen van de eigenschappen van je partner. Wanneer wij de belijdenis uitspreken, verbinden wij ons ergens toe, ja, beloven wij iets: God te eren en onvoorwaardelijk te dienen.⁶⁶ En als wij de katholiciteit van de Kerk belijden, maken wij die belofte concreet door te beloven dat wij ons in zullen zetten voor het opheffen van de kerkelijke verdeeldheid die ons nu verhindert de volheid van de katholiciteit van de kerk tot uitdrukking te brengen (*UR* 4). Wanneer wij de katholiciteit van de kerk belijden, aanvaarden wij derhalve een opdracht: de opdracht die katholiciteit ook waar te maken. Als deze rede één ding duidelijk heeft gemaakt, dan is het wel dat deze opdracht nog niet voltooid is. Er is werk aan de winkel, en aan dat werk zal ik vanuit de opdracht die mij is toevertrouwd gaarne een bijdrage leveren.

⁶⁵ Het is van groot belang dat wij ons realiseren dat de geloofsbelijdenis primair een *gebed* is. Zie bijvoorbeeld *Katholiek gebedenboek: De gebedsschat van de Kerk der eeuwen en de vernieuwde liturgie volgens Vaticanum II* (Brugge: Tabor, ²1986), 46–49; Ambroos Verheul, *Eensgezind volharden in gebed: Een oecumenisch gebedenboek* (Boxtel: KBS, 1988), 131–136; George Smeets, *Handboekje voor de katholiek* (Vaals: Abdy Sint Benedictusberg, 1974), 11–12; B.J. van Pampus, A. van Assum, L.C. Anderson, *Fons Vitae: Bron van leven* (Utrecht: Van Wees, 1956), 15.

⁶⁶ Het uitspreken van de geloofsbelijdenis is een performatieve act. Vgl. Nicholas Lash, *Believing Three Ways in One God: A Reading of the Apostles' Creed* (Londen: SCM Press, ²2002), 16–18.

Dankwoord

Het is een goede gewoonte, aan het eind van een inaugurele rede een woord van dank uit te spreken.

Mijn dank gaat allereerst uit naar het College van Bestuur van deze universiteit, in het bijzonder naar zijn toenmalige voorzitter, mr. Hein van Oorschot, dat het zich heeft ingezet voor mijn benoeming op deze leerstoel. Tevens dank ik de toenmalige decaan van onze Faculteit, prof.dr. Adelbert Denaux, en de huidige decaan, indertijd voorzitter van de sollicitatiecommissie, prof. Peter Jonkers. Zij hebben zich bijzonder ingezet voor mijn benoeming en zij hebben alles gedaan om mij thuis te maken aan de Tilburg School of Catholic Theology TST. Ik hoop Uw vertrouwen niet te beschamen.

Ook de grootkanselier van onze faculteit, Kardinaal Eijk, ben ik zeer erkentelijk voor zijn vertrouwen en steun, eerst als diaken van het aartsbisdom, nu ook als hoogleraar van de TST. Bij mijn vorige inaugurele rede, in 2006 aan de Universiteit Utrecht, heb ik gezegd dat de Rooms-Katholieke Kerk voor mij al ruim dertig jaar een *alma mater* in de letterlijke zin van het woord was. Sindsdien ben ik door mijn diakenwijding en benoeming aan de TST nog nauwer aan de Kerk verbonden geraakt. Het is niet toevallig, dat ik de belijdenis van de Katholieke Kerk tot onderwerp van mijn rede heb gemaakt. Ik hoop de Kerk ook in mijn nieuwe functie naar beste vermogen te dienen, door creatief en vernieuwend onderzoek en onderwijs, maar ook in gebed, trouw, en gehoorzaamheid.

Hooggeleerde Rikhof, beste Herwi, en hooggeleerde Witte, beste Henk, dat ik in jullie voetsporen – en in die van Ferdinand de Grijs, Nico Schreurs, Wiel Logister en Jos Lescrauwaet – mag treden, maakt mij verlegen. Wetenschappelijk kom ik uit een andere traditie dan U allen, maar ik hoop op mijn eigen wijze toch herkenbaar in Uw spoor verder te gaan. Aan Henk Witte past een bijzonder woord van dank voor de wijze waarop hij mij met woord en daad heeft welkom geheten. Zeergeleerde Schoot, beste Henk, aan jou had ik al veel te danken, want jij hebt mijn toeleiding naar het diakonaat verzorgd. Voor de wijze waarop Harm Goris en jij mij de afgelopen tijd wegwijs hebben gemaakt aan TST en Thomas Instituut, ben ik jullie intens dankbaar. Ik leer dagelijks van jullie en van de collega's van het Atelier. Hen, en de overige collega's, zowel het wetenschappelijke als het ondersteunende en beherende personeel, ben ik zeer erkentelijk voor hun hartelijke welkom. Samen met jullie hoop

ik te bouwen aan Thomas Instituut en TST. Dames en heren studenten, het verlangen naar systematische theologie is niet, zoals ons Godsverlangen wel, aangeboren. En toch: systematische theologie is God zoeken met het verstand. Ook als hoogleraar heb je God niet in je broekzak. College geven is samen zoeken. Ik leer van jullie, en jullie hopelijk ook van mij.

De collega's van de Universiteit Utrecht betekenden en betekenen veel voor mij, maar dit dankwoord wordt al lang genoeg zonder dat ik ze bij name noem. Dat heb ik in het dankwoord na mijn afscheidscollege aan de UU al gedaan. Voor één maak ik een uitzondering: mijn promotor Vincent Brümmer, destijds afwezig bij mijn afscheid vanwege verblijf in Zuid-Afrika, maar nu hier aanwezig. Zonder jou had ik hier nu niet gestaan! De andere collega's van het departement waaraan ik werkte, zeg ik slechts: Sterkte in deze barre tijden.

Terwijl ik deze rede schreef, overleed veel te jong Gerrit Brand: leerling van wie ik op mijn beurt leerde. Ik gedenk hem met dankbaarheid.

Vervolgens dank ik graag mijn familie. Natuurlijk kunnen mijn grootouders niet bij deze gelegenheid zijn, want zij zouden al ver over de honderd zijn. Maar mijn grootouders Van der Spek wil ik hier met ere gedenken: hun voorbeeld betekent nog altijd veel voor mij. Met mijn broer Nico deel ik de interesse in kerk en theologie. Wieke, Marijke, Everard en Wies, jullie maken mijn leven turbulent, maar geven het ook een stabiele basis. Ik dank jullie uit de grond van mijn hart.

Maar mijn diepste dank gaat naar de levende God. In deze tijden van krimp hebben wij christenen nog wel eens de neiging te denken, dat wij moeten redden wat er te redden valt. Zo is het niet. Als christenen zien wij niet achterom, maar kijken wij vooruit. Het beste deel komt nog! Wij hoeven niets te redden, nee, wij mogen Gods komst voorbereiden. Wij zijn kwartiermakers voor de levende Heer. 'Zie, ik ga iets nieuws verrichten, nu ontkiemt het – heb je het nog niet gemerkt?' (Jes. 43: 19a). Laten wij Hem met vast vertrouwen verwachten!

Ik heb gezegd.